

MIĘDZYNARODOWE KONSORCIUM
NAUKOWO-EDUKACYJNE
imienia Luciena Febvra

Człowiek, etnos, naród w historii świata —

**procesy państwowotwórcze
na obszarze europejskim
(od starożytności po współczesność)**

Monografia zbiorowa
przygotowana z okazji
30-lecia działalności
Studium Europy Wschodniej
Uniwersytetu Warszawskiego

Warszawa-Paryż 2020

Recenzenci
dr hab. Maciej Krotofil
dr hab. Viktor Gudz

Projekt okładki
Ihor Sribniak

Na okładce:
Siedziba Instytutu Wschodniego w Warszawie, Pałac Teppera, ul. Miodowa 7 Warszawa – budynek
obecnie nie istnieje (fot. z archiwum J. Zielińskiego)

Redaktor
dr hab. Ihor Sribniak

Opracowanie typograficzne
Anastasia Zoria

Korekta
Zespół

ISBN 978-83-652734-0-1

© Copyright by
Oleksander Bon, Oksana Drach, Oleksandr Dudnik,
Yaroslav Foshchan, Olga Grytsiuk, Serhii Holovanov, Viktor Horobets, Inna Horpynchenko,
Lyubomyr Hubytskyi, Olena Humeniuk, Igor Kryvosheia, Andrii Kudriachenko, Oksana Lobko, Yana Martianova,
Hanna Melnyk, Tetiana Minaieva, Andrii Minaiev, Hennadij Nadtocka, Yevhen Nakhlik, Maryna Paliienko,
Yaroslav Popenko, Anton Protsiuk, Volodymyr Rozumyuk, Galyna Sagan, Oleksander Sagan,
Svitlana Savchenko, Anatoliy Savchuk, Viktoriia Soloshenko, Ihor Sribniak,
Milana Sribniak, Nataliia Sydorenko, Yurii Stetsyk,
Andrei Temchenko, Wiktor Węglewicz
Vasyl' Yablons'kyi

© Copyright by
*Międzynarodowe konsorcjum
naukowo-edukacyjne im. Luciena Febvra*

Warszawa-Paryż 2020

Wydawca
*Międzynarodowe konsorcjum
naukowo-edukacyjne im. Luciena Febvra*

Książka została przygotowana przy wsparciu
*Komitetu badań naukowych MKNE
im. Luciena Febvra*

Druk
Centrum naukowo-wydawnicze im. O. Pritsaka
pritsak-center.com

тевій соціальній демократизації дівочого контингенту гімназій, а отже доступності середньої жіночої освіти для представниць усіх суспільних верств і професійних груп, а також дієвому формуванні запитів випускниць середньої школи до здобуття вищої освіти. Студіювання автобіографій дівчат модерної доби, які походили із селян / землевласників чи мали проблеми зі здоров'ям, отже належали до соціально вразливих категорій, поглиблює висновки про те, що як соціальне походження, так і перенесені захворювання не становили перешкоди в русі визначеною освітньою траєкторією, головними етапами якої на межі XIX – початку XX ст. були: початкова освіта (шкільна чи до-

машня підготовка), повна середня освіта (навчання в жіночій гімназії), підготовка та вступ до вищої школи (вищих жіночих курсів). Саме непросте осмислення сучасниками подій та тогочасною публіцистикою розширення освітніх запитів родин і дівчат щодо середньої та вищої школи пізньоімперської доби спричинило формування оцінних суджень із певними негативними конотаціями процесу широкої доступності. У свою чергу, опоненти режиму підсилили гіперболізацію недоступності ґрунтовної освіти для доньок простих трудівників, що стало основою для сталого твердження і стереотипу щодо доступність освіти винятково для дітей багатих родин.

Світлана Савченко,

Київський університет імені Бориса Грінченка

БІОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ У НАУКОВОМУ ДОРОБКУ ОЛЕНИ АПАНОВИЧ

Олена Михайлівна Апанович, сторічний ювілей якої ми відзначали у вересні 2019 року, була і залишається непересічною постаттю не тільки серед професійних істориків, а і громадських діячів. І хоча історичні реалії України XX століття склались таким чином, що науковий доробок багатьох визначних дослідників, який не відповідав офіційній політичній доктрині, замовчувався, а вони самі піддавались репресіям, усувались від наукового процесу, ця смілива, з активною громадянською позицією жінка-історик своєю науковою та громадською діяльністю змогла зберегти український характер національної гуманітаристики та зробити значний внесок у розвиток вітчизняної історіографії.

Політичні зміни та ідеологічні трансформації, які відбувалися протягом до-

статньо тривалого життя Олени Апанович (1919–2000 рр.) вплинули на її суспільно-політичні переконання та позначались на напрямках наукових праць. Зокрема у своїй статті про Олену Апанович та Олену Компан відомий історик Олексій Ясь зазначає, що їхня належність до однієї наукової генерації визначалася травматичним і адаптивним досвідом, набутим за часів сталінського режиму, воєнних потрясінь та суперечливої й паліативної десталінізації¹. Відтак тематика наукових досліджень Олени Апанович визначалась епохою, у яку жила вчена та її власним світоглядом. Незважаючи на те, що значну частину сво-

1 Ясь О. Олена Апанович та Олена Компан у культурно-мистецькому просторі української радянської історіографії, або дві версії модернізації історичного наративу 1960-х – початку 1970-х років // Архіви України. 2020. Вип. 3. № 324. С. 32.

єї творчої біографії вчена йшла проти панівних ідеологічних настанов, усе ж залишалася частиною радянського наукового дискурсу, майстерно одягаючи науковий український зміст у «радянські шати».

Лише за часів незалежності наукова спадщина дослідниці посіла належне місце в українському інтелектуальному полі. Її науковий потенціал, активна громадянська позиція, які вчена свідомо спрямовувала на широкий загаль, сприяло зростанню національної самосвідомості та відродженню українства.

Етапи наукової біографії О. Апанович, на нашу думку, нерозривно пов'язані з такими чинниками:

1. Політико-ідеологічна ситуація в СРСР та УРСР зокрема.

2. Основний історіографічний дискурс в українській науці (радянській і пострадянській) у поєднанні з її суб'єктивними науковими вподобаннями.

3. Робота в науково-дослідних, архівних інституціях, яка зазвичай визначала тематику досліджень.

Загалом можна погодитись із відомими істориками-джерелознавцями, як от М. Ковальським та Ю. Мициком, які поділяли наукову творчість істориків на 4 основні періоди. Відтак ми дозволимо собі коротко схарактеризувати ці періоди, суттєво уточнивши дати та посади дослідниці.

Перший період: серпень 1944 р. – вересень 1950 р. – робота в ЦДІА УРСР (Центральному державному історичному архіві УРСР у місті Києві). Це перший здобутий досвід роботи молодшої дослідниці не тільки в архівних, а і взагалі наукових установах. Навчання в аспірантурі, підготовка та захист дисертації. Становлення як вченої та знавчині архівної справи. Достатньо стрімко складається і кар'єрне зростання (від наукової співробітниці до начальниці давніх актів). Формування історичного світогляду та захоплення історією українського козацтва. Вихід першої публікації у 1946 році¹, та звільнення з архівних органів.

1 Україна перед визвольною війною, 1648–1654 : зб. документів (1639–1648 рр.) / АН УРСР, Ін-т історії, Упр. держ. арх. МВС УРСР, Центр. держ. іст. арх. УРСР; уклад. Н. С. Сидоренко, О. М. Крамаренко, О. М. Апанович, Г. Ф. Осипова. Київ : Вид-во АН УРСР, 1946. 256 с.

Другий період її наукової діяльності тривав: жовтень 1950 р. – вересень 1972 р. Праця на посаді молодшого, старшого наукового співробітника Інституту історії АН УРСР. Саме в цей час у істориків формується високий рівень авторитету в середовищі істориків та громадськості. Вчена стає причетною до опозиційної когорти радянських істориків України, що призвело до її звільнення з Інституту історії УРСР під приводом скорочення штатів у 1972 році.

На *третій період* її наукової праці припадає *лютий* 1973 р. – березень 1990 р. Робота на посаді старшого наукового співробітника² та редактора першої категорії відділу рукописів ЦНБ АН УРСР. Працюючи в унікальному архівосховищі дослідниця описала близько тридцяти особових фондів, визначила для себе два нові напрями – українська рукописна книга та дослідження української біографії Володимира Вернадського. Адже саме вона віднайшла щоденник академіка, підготувала низку розвідок щодо різних аспектів його біографії та діяльності. Окремо було видано монографію³ про зв'язки вченого з Україною, яка мала два видання⁴.

Четвертий період її наукової праці: березень 1995 р. – грудень 1999 р. – поновлення О. Апанович на посаді старшого наукового співробітника Інституту історії України НАНУ^{5,6} сприймається як повернення справедливості, проте через поважний вік і слабке здоров'я вчена вже не могла розгорнути активну наукову організаційну роботу, а зосередилась на публікаціях козакознавчих праць.

Олена Апанович належить до того покоління радянських / пострадянських

2 Мицик Ю.А. Козацька мати // Слово «Просвіти». 1999. №№9(63), 10 (64). С.91–94; 121–125.

3 В. И. Вернадский: Жизнь и деятельность на Украине / К. М. Сытник, С. М. Стойко, Е. М. Апанович ; АН УССР. Київ : Наук. думка, 1984. 235 с.

4 В. И. Вернадский: Жизнь и деятельность на Украине / К. М. Сытник, Е. М. Апанович, С. М. Стойко. 2-е изд., испр. и доп. Киев : Наук. думка, 1988. 366 с.

5 Ковальський М. Відданість життєвому покликанню // Під знаком Клію. На пошану Олени Апанович. Збірник статей. Дніпропетровськ, 1995. С. 4.

6 Ковальський М. Місце Олени Михайлівни Апанович (1919–2000) в українському історіографічному процесі середини і другої половини ХХ ст. // Наукові записки. Історичні науки. Острог, 2000. Вип.1. С.177–184.

істориків, яке сформувалось і почало працювати після Другої світової війни. За спостереженням О. Яся «повоєнні інтелектуали не тільки здобули практичні навички сприйняття і засвоєння культурних та ідеологічних практик сталінської доби, а й гнучкої адаптації до нових кампаній і настанов». На їх впливали кілька векторів: соціокультурна спадщина й рудименти сталінізму, можливості часів «відлиги», а також суперечливе усвідомлення інтелектуалами зв'язку із попередниками, засвоєння якоїсь частини «дожовтневої» спадщини¹.

Всі ці вектори, на які так влучно вказує О. Ясь, неодмінно вплинули і на напрями наукових уподобань нашої героїні зокрема. Тож спробуємо визначити основні напрями наукових досліджень Олени Апанович.

Видатний історик В. Михайлов виділяє два такі напрями: козацька проблематика та студії української рукописної книги XVII-XVIII ст.² На нашу думку, коло наукових інтересів О. Апанович значно ширше: історія українського козацтва та ранньомодерна історія (у радянській термінології цей період називався середньовіччям, тому в джерелах знаходимо як напрям її наукової праці – медієвістика), археографія і джерелознавство, козацьке літописання та історія рукописної книги, історіографія та історіософія. Характерною рисою творчості вченої була популяризаторська праця.

Провідним же напрямом її наукових досліджень був козакознавчий. Так, досліджуючи історію українського козацтва, Олена Апанович не могла не вивчати його провідників. Таким чином почав формуватися ще один новий напрям наукових досліджень істориків – біографістика.

На думку сучасних дослідників, «у сюжетному плані в працях О. Апанович, підготовлених протягом 1950 рр., переважала військова та соціально-економічна

проблематика. Натомість політична історія перебувала на других ролях»³. Значну кількість статей у цей період було видано з історії визвольної боротьби, про виступи запорожців проти турецько-татарської агресії, про морські походи та змальовано історичні портрети Івана Сірка, Івана Богуна, Максима Кривоноса, Семена Палія, Івана Петрика тощо. Звісно, як і переважній більшості українських радянських науковців, їй не вдалося уникнути кон'юнктурних тем, але вчена намагалась показати значущість козацьких провідників в українській історії. Першим образом, який вдало представила дослідниця на шпальтах газети «Вільне життя»⁴, у часописах «Вітчизна»⁵ та «Україна»⁶ був герой визвольної війни українського народу проти польської шляхти Максим Кривоніс.

У 1957 році до видавництва «Соціально-економічної літератури» вона подала ґрунтовну наукову працю про І. Сірка⁷. Але ця робота через «неформат», так і не була видана.

Незважаючи на невдачу спробу, Олені Апанович все ж вдалося створити неповторну галерею портретних образів гетьманів та кошових отаманів. Це були різні за жанром і формою роботи. За 13 років (з 1959 по 1972 рр.) нею було написано й опубліковано 76 біографічних статей у «Радянській енциклопедії історії України», «Українській радянській енциклопедії» та «Советской исторической энциклопедии»⁸. У праці 1970 року «Полководець» про

1 Ясь О. Ідеал науковості українського історика радянської доби, чи кілька спостережень над текстами Ф. Шевченка другої половини 1940-х – початку 1970-х років // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. 2013. Вип. 7. С. 204.

2 Михайлов В. Олена Апанович – історик українського козацтва (біоісторіографічний аспект) // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Рівне, 2008. [Електронний ресурс] / В. Михайлов // www.VuzLib.com : сайт. – Режим доступу: <http://vuzlib.com/content/view/1693/52/>

3 Смолій В.А. Історія інститутська, історія українська (ювілейні роздуми з академічної проблематики) / Смолій В.А., Удод О.А., Ясь О.В. // Український історичний журнал. 2012. № 1. С. 18.

4 Апанович О. Герой визвольної війни українського народу проти польської шляхти Максим Кривоніс // Вільне життя. 1954. 6 січ.

5 Апанович О. Народний герой Максим Кривоніс // Вітчизна. 1954. № 4. С. 95–96.

6 Апанович О. Максим Кривоніс // Україна. 1954. № 2. С. 18.

7 ІР НБУВ. Ф. 374. Олена Михайлівна Апанович. Оп. 1. Спр. 753. Протокол засідання відділу історії феодалізму Інституту історії АН УРСР щодо наукової доповіді О.М. Апанович «До оцінки діяльності Івана Сірка». м. [Київ]. Машинопис. Додаток: листи від різних видавництв до Інституту історії АН УРСР щодо видання монографії О.М. Апанович «Іван Сирко – видаючийся діятель України второй половины XVII в.», арк. 7–8. 26 червня 1957 р. 8 арк

8 Дмитрієнко М. Ф. 80-річчя від дня народження О. М. Апанович // Український історичний журнал. 1999. № 5. С. 75.

Б. Хмельницького¹, на думку М. Дмитрієнко, вперше в українській історіографії подається характеристика полководницького мистецтва гетьмана².

Поза увагою дослідниці не залишилось і шановане українське жіноцтво – Роксолана³ та Маруся Богуславка⁴.

У лютому 1973 року (після звільнення у вересні 1972 року з Інституту історії АН УРСР) на початку роботи у відділі рукописів ЦНБ змінилась тематика джерелознавчої й археографічної роботи Олени Апанович, проте також стосувалася діячів XVI–XVIII ст. Вчена видала кілька статей про видатного вченого і мандрівника Василя Григоровича-Барського⁵. Працюючи над упорядкуванням архівних фондів відділу рукопису, намагалась зацікавити наукову спільноту архівом історика Андроніка Степовича⁶.

Саме завдяки її зусиллям було проведено й опис нефондованих архівних документів, серед яких були й архівні матеріали видатних українських діячів, а саме: мистецтвознавця О.П. Новицького, археолога та етнографа Я.П. Новицького, історика М.І. Лілеєва, математиків Г.В. Вороного та М.В. Остроградського, київського митрополита Платона; матеріали фамільних та родових архівів Болсуновських, Радзивілів, Дорошенків, Капністів, Лашкевичів, Шодуарів, Закоморних, Жежельських.

Ще однією визначальною для української науки постаттю, яку активно досліджувала і популяризувала Олена Апанович був Володимир Вернадський. Під час роботи над історією ЦНБ у 1979 р., вона знайшла щоденник вченого⁷. «Знайшовши щоденник В. Вернадського, я зрозу-

міла, що це непересічна річ, яка в своєму змісті, на жаль, має антирадянські висловлювання, і якщо я здам його, то він для науки зникне назавжди. Тому я його довго не здавала», – пригадувала О. Апанович. Завдяки знайомому, ще з аспірантських часів, ботаніку С. Стойку, вона потрапила на прийом до віце-президента АН УРСР К. Ситника і розповіла про знайдений щоденник В. Вернадського. Ця подія співпала з прагненням АН УРСР відродити ім'я першого президента УАН та поставити йому пам'ятник. К. Ситник порадив спочатку написати статтю з розлогими цитатами зі щоденника, і у жодному разі не передавати його до Москви⁸. Дослідницею було накопичено значний матеріал про діяльність В. Вернадського в Україні окрім щоденника, тому вона мала змогу опублікувати низку наукових статей⁹.

Зацікавленість Олени Апанович виникла ще й тому, що у процесі дослідження вчена виявила козацьке походження академіка – по матері з козацької старшини, а по батьковій – із запорожців. Ім'я вченого О. Апанович намагалась увести у тогочасний науковий дискурс. 120-річний ювілей допоміг підготувати монографію у співавторстві зі С. Стойком та К. Ситником без зазначення авторства у конкретних розділах, проте основну роботу виконувала саме О. Апанович. У зв'язку з її політичною «неблагонадійністю», пропонували зняти авторство, але вона не погодилась як і К. Ситник. Коли Б. Патон відмовився підписувати передмову до книги, то С. Стойко і О. Апанович змушені були вмовляти К. Ситника, щоб він не йшов з авторів, оскільки тоді книга може і не вийти. С. Стойко змушений був на Президії АН УРСР підняти питання про видання книги. Також його переконували у керівних колах не брати в автори Олену Апанович, бо «за нею стежить КДБ». Подолавши такий складний шлях, у 1984 році з'явилась російськомовна монографія з

1 Апанович О. М. Полководець : до 375-річчя з дня народження Богдана Хмельницького // Вітчизна. 1970. №12. С. 165–172.

2 Дмитрієнко М. Ф. 80-річчя від дня народження О. М. Апанович // Український історичний журнал. 1999. № 5. С. 75.

3 Апанович О. Роксолана. Українська радянська енциклопедія. Київ, 1963. Т. 2. С. 338.

4 Апанович О. Маруся Богуславка – історична постать? // Наука і життя. 1965. № 3. С. 9–13; № 4. С. 27–31; № 5. С. 13–15.

5 Апанович О. Подорож киянина: [Василя Григоровича-Барського – вченого сходузнавця XVIII ст.] // Сузір'я. 1982. Вип. 16. С. 121–125.

6 Апанович О. Архив А. И. Степовича // Сов. славяноведение. 1982. № 5. С. 95–105.

7 Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. 1918–2018 / відп ред. Л.А. Дубровіна. Київ, 2018. 252 с.

8 Інтерв'ю Олени Михайлівни АПАНОВИЧ. Записав Василь Овсієнко 20 серпня 1999 року в неї вдома, в Києві, на вул. Єжена Потьє, 11, кв. 55 // Віртуальний музей дисидентського руху. Архів Харківської правозахисної групи: Режим доступу: <http://museum.khpg.org/index.php?id=1121119522>

9 Апанович О. М. Академік Вернадський і слов'янський світ // Всесвіт. 1984. № 6. С. 151.

документами «В. И. Вернадский: Жизнь и деятельность на Украине», яку перевидали у 1988 році¹.

Загалом, Олена Апанович присвятила академіку Володимиру Вернадському протягом 1984–1989 років понад 20 своїх публікацій. З 1987 по 1990 рр. вона була заступником вченого секретаря Комісії АН УРСР з розробки наукової спадщини В. І. Вернадського² та видала джерелознавчу статтю³. Вчена порушувала різноманітні теми, що сприяло висвітленню академіка як вченого і людини⁴. У 1992 році Олена Апанович півтора місяці працювала в Парижі над матеріалами В. Вернадського у Національній бібліотеці та Національному архіві, в Інституті ім. Кюрі. Їй вдалося знайти раніше невідомі матеріали та опублікувати частину з них⁵.

Особливе значення мали її публікації про зв'язок академіка з українською землею⁶. Одна стаття про українські адреси В. Вернадського була опублікована у 2004 році вже після її смерті – «Сторінки прозоринь великого вченого: шишацький період»⁷. Саме дослідження О. Апанович стали підставою для клопотання в 1988 році перед урядом про присвоєння бібліотеці імені В. Вернадського⁸. Загалом її

наукові та науково-популярні дослідження, доповіді на наукових конференціях⁹ повернули в українську історіографію тему «В. Вернадський і Україна» та дали змогу розширити джерельну базу наукових студій.

Досліджуючи життя і наукову творчість В. Вернадського, О. Апанович захопилась його ідеєю ноосфери та її відображенням в історичній науці¹⁰. Тому її виступ на конференції «Міфологія в українській історіографії (XIX–XX століття)» у жовтні 1993 року, організований М. Брайчевським, який очолив Київський осередок Українського історичного товариства¹¹, став помітною подією в науковому житті Києва. Окрім Олени Апанович у конференції взяли участь провідні українські вчені, такі як Сергій Білокінь, Ярослав Дзира, Павло Сохань, Володимир Сергійчук.

У часи незалежності, як і вся українська історична наука, О. Апанович, за влучним висловом Я. Калакури, переживала ситуацію «діалогу поколінь і конфлікту методологій»¹². Вчена так само мала внутрішній конфлікт зміни власних підходів до оцінки діяльності багатьох історичних постатей, про яких писала раніше. На нових методологічних підходах базуються кілька наукових та науково-популярних робіт до 400-літнього ювілею Б. Хмельницького і його сподвижників. Зокрема «УІЖ» опублікував її працю про військове мистецтво Б. Хмельницького¹³. Про

1 В.И.Вернадский: Жизнь и деятельность на Украине / К.М.Сытник, С.М.Стойко, Е.М.Апанович; АН УССР. – К.: Наук. думка, 1984. – 235 с.; 2-е изд., испр. и доп. – К.: Наук. думка, 1988. – 366 с.

2 Дмитрієнко М. Ф. 80-річчя від дня народження О. М. Апанович // Український історичний журнал. 1999. № 5. С. 80.

3 Апанович О. М. Рукописные материалы В.И. Вернадского, документы о его жизни и деятельности в архивохранилищах г. Киева / Е.М. Апанович, С.Н. Киржаев // Бюл. комис. по разработке науч. наследия акад. В.И. Вернадского. Л., 1990. № 7. С. 3–40.

4 Апанович О. М. Вчений, організатор науки, людина // Отчий край-85: Іст. літ. зб. К.: Молодь, 1985. С. 48–58.

5 Апанович О. М. Французькі адреси Володимира Вернадського // Хроніка 2000. 1995. Вип. 2-3. С. 225–227. Публ.: Вернадський В. Про необхідність організації біогеохімічної лабораторії. С. 231–240; Листи до французьких вчених. С. 241–247.

6 Апанович О. М. Академик В.И. Вернадский на Полтавщине // Первая Всесоюз. науч. конф. по ист. краеведению (г. Полтава, окт. 1987 г.): [Тез. докл. и сообщ.]. К.: Б.и., 1987. С. 264–265.

7 Апанович О. М. Сторінки прозоринь великого вченого: шишацький період. Хроніка–2000. Київ, 2004. Вип. 57/58. С. 510–528.

8 Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. 1918–2018 / відп. ред. Л.А. Дубровіна. Київ, 2018. С. 252.

9 Степченко О.П., Бодак О.П., Щерба Л.С. Архів українського історика Олени Апанович в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського: біографічне дослідження: науковий каталог / відп. ред. Л.А. Дубровіна. Київ, 2019. С. 175–180.

10 Апанович О. М. Ноосфера та історична наука // Міфологія в українській історіографії (XIX–XX ст.): Тези доп. І наук. конф. Київ, осередку Укр. іст. т-ва, жовт. 1993. К.: Б.в., 1993. С. 6–8.

11 Галішевський В. А. Громадська діяльність Михайла Брайчевського: Дис. канд. іст. наук № 07.00.01/В. А. Галішевський. Острого: Національний університет «Острозька академія», 2015. С. 131.

12 Калакура Я. Інтелектуальне співтовариство українських істориків: діалог поколінь чи конфлікт методологій // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. 2009. Вип. 4. С. 266.

13 Апанович О. М. Воєнне мистецтво Богдана Хмельницького та його сподвижників // Український історичний журнал. 1995. № 4. С. 33–45.

Б. Хмельницького також вийшла публікація у Відні¹.

Наукові та популярні праці Олени Апанович сприяли поверненню в український дискурс імені гетьмана Івана Виговського. У 1995 році вчена порівнювала військову стратегію і тактику Б. Хмельницького та І. Виговського на науковій конференції «Конотопська битва 1659 р. та її значення в національному поступі України»². Потім цю доповідь було опубліковано у пресі та книзі Івана Скрипника³.

Ще у 1971 році відома історикиня написала про Петра Конашевича-Сагайдачного у зв'язку з 350-річчям Хотинської битви, чи не вперше згадуючи гетьмана та вказуючи на його здобутки за для України. Стаття вийшла у «Літературній Україні», проте один із читачів (радянський військовий) у листі до газети засудив гетьмана, адже він мовляв «на Москву ходив!». Того ж року виступала на конференції у Хотині. Але після звільнення її з Інституту історії (вересень 1972 року) директор установи А. Скаба наказав зняти і замінити ім'я О. Апанович у статті, а також акценти в оцінці гетьмана на негативні⁴. Тільки за двадцять років потому, вона видала брошуру про П. Конашевича-Сагайдачного⁵. Можна сказати, що сучасні оцінки цього діяча козащини базуються саме на її наукових підходах.

За часів незалежності вчена присвятила кілька науково-популярних статей Пилипу Орлику. Згодом опублікувала розвідку про гетьмана і його Конституцію в журналі «Хроніка-2000». О. Апанович високо оцінювала демократичний характер документу⁶.

Поза увагою Олени Апанович не залишились і такі відомі всім постаті українського козацького періоду як Іван Мазепа і Петро Калнишевський. Беручи активну участь у конференціях у Батурині (1991 та 1994 рр.), вона виголосила доповідь про роль і місце І. Мазепи в розбудові української козацької держави⁷. Публікація О. Апанович у часописі «Людина і світ» у 1995 році сприяла поверненню постаті П. Калнишевського в українську історію.

Найбільшим досягненням «козацької» біографістики вченої є її книга «Гетьмани України і кошові отамани Запорозької Січі», видана у 1993 році⁸. Ця праця в часи становлення історичної науки незалежної України мала велике значення та популяризувала постаті української історії. Високо оцінив книгу М. Брайчевський⁹. А сама дослідниця стала лауреатом Шевченківської премії у номінації «кращий твір літератури і мистецтва для дітей та юнацтва»¹⁰.

Окрему частину біографічних праць історикіні становлять її дослідження про істориків. Уже в часи незалежної України у збірнику на її пошану з'явилась робота про К. Гуслистого. Вчена віддає належне науковому керівнику, який прищепив їй любов до архівних документів та визначив спрямування її наукових досліджень. Учена виділила два періоди життя і наукової діяльності К. Гуслистого: 1) 1920 – кінець 1940 рр.; 2) 1960–1970-ті рр. Незважаючи на тиск радянського режиму, учений, на її думку, продовжував українську історичну традицію¹².

Другою визначальною фігурою для наукового становлення О. Апанович був Ф. Шевченко. Помітною подією в іс-

нович О. М. Конституція Пилипа Орлика // Хроніка 2000. 1998. Вип. 23/24. С. 90–102.

7 Дмитрієнко М. Ф. 80-річчя від дня народження О. М. Апанович // Український історичний журнал. 1999. № 5. С. 84.

8 Апанович О. М. Останній кошовий отаман Петро Іванович Калнишевський // Людина і світ. 1995. № 1/2. С. 15–22.

9 Брайчевський М. Ю. Гетьмани, гетьмани, коли ви б повстали. Відгук на книжку Апанович «Гетьмани України і кошові отамани Запорозької Січі» // Літературна Україна. 1994. 24 лютого.

10 Там само.

11 Державна премія України імені Тараса Шевченка – лауреати 1994 року // Режим доступу: <http://surl.li/gkooy>

12 Апанович О. К. Г. Гуслистий – історик України // Під знаком Клію. На пошану Олени Апанович. Збірник статей. Дніпропетровськ, 1995. С. 196–198.

1 Bohdan Chmelnitzkyj – der Heerfuhrer / O. Apanowytch // Австрійсько-український огляд-Osterreichisch-Ukrainische Rundschau. Відень, 1995. № 1. С. 103–110.

2 Дмитрієнко М. Ф. 80-річчя від дня народження О. М. Апанович // Український історичний журнал. 1999. № 5. С. 83–84.

3 Апанович О. М. Гетьман І. Виговський – тактик і стратег // Українське Слово. 1995. 13 лип.; 20 лип.; Наука і суспільство. 1995. № 9–10. С. 54–58.

4 Дмитрієнко М. Ф. 80-річчя від дня народження О. М. Апанович // Український історичний журнал. 1999. № 5. С. 84.

5 Апанович О. М. Гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний. – Чернівці: Ред.-вид. від. облпідграфвидаву, 1991. 22 с.

6 Апанович О. Конструктивна історична діяльність українського козацтва // Слово і час. – 1994. № 6. С. 66–69; Апа-

торіографії стала книга науковиці про цього визначного історика, видана у рік її смерті¹. Можна погодитися з автором передмови – академіком В. Смолієм, який наголошував на «мемуарності» видання з притаманними цьому жанру позитивними і негативними складниками: як перевага – емоційна розповідь Олени Апанович, а як недолік – «суб'єктивізм автора»².

Ми ж відзначимо, що у цій роботі дослідниця вперше здійснила поділ наукової біографії вченого на періоди та зазначила найголовніші його наукові досягнення. Упорядники видання передрукували його і чотири роки потому, бо праця О. Апанович не втратила своєї актуальності³. Також вчена стала авторкою праць про своїх, молодших за віком, колег-істориків, зокрема Ю. Мицика⁴.

Деякі біографічні праці науковиці мають характер спогадів. У 2000 році, уже по смерті дослідниці, вийшли її мемуари про Олену Компан⁵. Вони містять значну кількість цікавих фактів і оцінок, але є певною мірою відтвореною передбаченою емоційною реакцією про колегу і подругу.

Окремої згадки варта її праця про спадщину Сергія Подолинського, до того майже невідому в Україні. О. Апанович поєднала його ідеї з власними щодо ролі козацтва і дійшла висновку, що козацтво врятувало український народ від винищення агресивними сусідами, втрати національної самоідентичності. І в цьому вбачала внесок у світову цивілізацію, її етнофонд. Та головну історичну роль

козацтва вчена визначала в конструктивній діяльності – створенні козацької християнської республіки, Гетьманської держави^{6,7}. Дослідниця у своїх працях дійшла висновку, що агрокультура українського козацтва мала витoki в ментальності українського селянства⁸. І хоча підходи Олени Апанович до вивчення та оцінки козацтва поділяли не всі вчені, проте вона заклала основу для подальшої дискусії.

Таким чином, можна дійти висновку, що в українській науці Олена Апанович посіла помітне місце з 1950 рр. Протягом тривалого наукового життя основною темою її досліджень було вивчення українського козацтва, зокрема Запорізької Січі. Проте маємо визнати, що вагомим новим здобутком для всієї української історіографії постала і її біографістика. Серед якої найбільшим – дослідження зв'язків В. І. Вернадського з Україною. Нею не тільки ґрунтовно висвітлено козацьке походження академіка, а і зв'язки вченого з українськими науковцями.

За часів незалежної України відбувся її другий, після 1960 рр., науковий розквіт. Саме в цей період, працюючи без ідеологічних і тематичних обмежень, на належному науковому рівні, вчена змогла створити низку біографічних статей та видати книгу «Гетьмани України і кошові отамани Запорозької Січі», за яку здобула популярність і визнання в суспільному і дослідницькому дискурсах, стала лауреатом Шевченківської премії – найпочеснішої нагороди діячів науки і культури України.

1 Апанович О.М. Федір Павлович Шевченко : історик, архівіст, історіограф, джерелознавець, археограф, організатор науки, Людина / «Істину встановлює суд історії». Збірник на пошану Федора Павловича Шевченка. Т. 1: Джерела. К.: Державний комітет архівів України, 2004. С. 15–130.

2 Там само. С. 12.

3 Там само. С. 15–130.

4 Апанович О. Життєвий і творчий шлях Юрія Андрійовича Мицика / Мицик Юрій Андрійович: Біобібліогр. покажч. / Укладач Т. О. Патрушева. К. : Видавн. Дім «КМАcademia», 2000. 64 с. (Сер.: «Вчені НаУКМА»).

5 Апанович О. Спогади про видатного вченого і незвичайну особистість // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики: Збірка наукових праць та спогадів. Число 4, ч. 1. (Пам'яті Олени Станіславівни Компан). К., 2000. С. 13–21.

6 Дмитрієнко М. Ф. 80-річчя від дня народження О. М. Апанович // Український історичний журнал. 1999. № 5. С. 86.

7 Дмитрієнко М. Штрихи до портрета історика-сучасника. До 50-річчя наукової діяльності лауреата Державної премії імені Т.Г. Шевченка Олени Апанович // Під знаком Клію. На пошану Олени Апанович: 36. ст. Дніпропетровськ: Промінь, 1995. С. 9–14.

8 Апанович О. Українське козацтво – явище планетарне // Самостійна Україна. 1992. Листопад (№ 42); Апанович О. М. За плугом Господь іде. Агрокультура українського козацтва в контексті ідей Сергія Подолинського та Володимира Вернадського. [Севастополь]: Б-ка часопису «Дзвін Севастополя», 1999. 26 с.

ЗМІСТ

STUDIUM EUROPY WSCHODNIEJ: DO 30-LECIA ISTNIENIA	3
--	---

ПОЛЬЩА-УКРАЇНА

<i>Ігор Срібняк</i> МІЖ СЛУЖБОЮ І ПОЛІТИКОЮ: ВІЙСЬКОВО-ФАХОВА ТА ГРОМАДСЬКО-ХАРИТАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ МИКОЛИ ШАПОВАЛА У ТАБОРАХ ІНТЕРНОВАНИХ ВІЙСЬК УНР У ПОЛЬЩІ (1921 – квітень 1923 рр.).....	4
<i>Олена Гуменюк</i> УКРАЇНСЬКА СЕРЕДНЯ ОСВІТА ЗА КОРДОНОМ: ШКОЛА В ТАБОРІ ІНТЕРНОВАНИХ	18
<i>Любомир Губицький, Ганна Мельник</i> ПЕРСПЕКТИВИ ПАРТНЕРСТВА УКРАЇНИ ТА РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА: МИНУЛІ РАНИ І МАЙБУТНІ ЗЦІЛЕННЯ.....	25

ПОЛІТИКА ПАМ'ЯТІ

<i>Марина Палієнко</i> ПОЛЬСЬКИЙ МУЗЕЙ У РАПЕРСВІЛІ ЯК МІСЦЕ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ ТА ІНСТИТУЦІЙНИЙ ОСЕРЕДОК ПОЛОНІКИ У ШВЕЙЦАРІЇ (ДО 150-РІЧЧЯ ДІЯЛЬНОСТІ).....	35
<i>Лобко Оксана</i> ДОЛЯ ІСТОРИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ З НЕМИРІВСЬКОГО ПАЛАЦУ МАРІЇ ЩЕРБАТОВОЇ ПІСЛЯ 1917 р. У ЗАПИСКАХ СУЧАСНИКІВ. РОЛЬ ФЕДОРА ЕРНСТА У ЗБЕРЕЖЕННІ НАЦІОНАЛЬНОГО СПАДКУ УКРАЇНИ	42
<i>Олександр Дуднік</i> ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ (НА ПРИКЛАДІ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ПОДІЙ І ВІШАНУВАННЯ ДІЯЧІВ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 рр.).....	52
<i>Андрій Кудряченко, Вікторія Солошенко</i> НІМЕЧЧИНА І АВСТРІЯ ПОВОЄННИХ ДЕСЯТИЛІТЬ ТА ЗАХИСТ НИМИ НАЦІОНАЛЬНИХ УЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ	70
<i>Anton Protsiuk</i> EVOLUTION OF HOLOCAUST MEMORY IN EUROPE: COMPARATIVE ANALYSIS OF WESTERN AND EASTERN EUROPE	81

СОЦІУМ

<i>Володимир Розумюк, Ярослав Фоцан</i> ТЕОРЕТИЧНА РЕФЛЕКСІЯ СОЦІАЛЬНОГО КОНФЛІКТУ: ІСТОРІЯ, СОЦІОЛОГІЯ, ПОЛІТОЛОГІЯ	89
<i>Віктор Горобець</i> «ПО АТТЕСТАТАМ ГОСПОДИНА ГЕНЕРАЛА ФЕЛЬТМАРШАЛА И КАВАЛЕРА». РЕКОМЕНДАЦІЙНІ ЛИСТИ ЦАРЕДВОРЦІВ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ЯК ПІДСТАВА ДЛЯ ОБРАННЯ НА СОТНИЦТВО В ГЕТЬМАНАТІ	96
<i>Любомир Губицький</i> СПОЖИВЧІ ЗАПИТИ ДЕРЖАВИ І СУСПІЛЬСТВА В ЛІСОТОРГОВЕЛЬНІЙ ГАЛУЗІ КИЇВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ.....	105
<i>Анатолій Савчук</i> ДОСВІД ПІДГОТОВКИ РЕФОРМ У РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ НА ПРИКЛАДІ ГОЛОВНОГО КОМІТЕТУ В СЕЛЯНСЬКІЙ СПРАВІ	113
<i>Мілана Срібняк</i> ОСНОВНІ ГРУПИ ДЖЕРЕЛ З ІСТОРІЇ РЕПАТРІАЦІЇ ПОЛОНЕНИХ ПІСЛЯ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	127
<i>Олександр Бонь</i> УКРАЇНСЬКА ГУМАНІТАРНА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ В «ОКРЕМІЙ ПАПЦІ» ПОЛІТБЮРО ЦК КП(б)У В 1920-х роках	134
<i>Ольга Грицюк</i> ГРАФІТІ ЯК КУЛЬТУРНЕ ЯВИЩЕ СУЧАСНОСТІ.....	144

ІСТОРІЯ ЦЕРКВИ

<i>Галина Саган, Олександр Саган</i> КИЇВСЬКІ СИНАГОГИ В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ ЄВРЕЙСЬКОЇ ГРОМАДИ МІСТА: ІСТОРІЯ ТА СЬОГОДЕННЯ	167
--	-----

<i>Юрій Стецик, Ігор Кривошея</i> НАСЕЛЬНИКИ УМАНСЬКОГО МОНАСТИРЯ В УМОВАХ РЕОРГАНІЗАЦІЇ СВЯТОПОКРОВСЬКОЇ ПРОВІНЦІЇ ЧИНУ СВЯТОГО ВАСИЛІЯ ВЕЛИКОГО (1780–1790 рр.).....	183
<i>Геннадій Надтока, Інна Горпинченко</i> КУЛЬТУРНИЦЬКИЙ АСПЕКТ СУСПІЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВОСЛАВНОГО ДУХОВЕНСТВА В УКРАЇНІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ	199

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

<i>Сергій Голованов</i> ФОРМУВАННЯ ГРЕЦЬКОГО ЕТНОСУ ТА ДЕРЖАВИ НА БАЛКАНСЬКОМУ ПІВОСТРОВІ В III-I ТИС. ДО Н.Е.	208
<i>Ярослав Попенко</i> ОФОРМЛЕННЯ ПІВНІЧНО-СХІДНОГО КОРДОНУ КОРОЛІВСТВА РУМУНІЯ В ПЕРІОД СТАНОВЛЕННЯ ВЕРСАЛЬСЬКОЇ СИСТЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН: ПЕРЕДУМОВИ, ХІД ТА ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ НАСЛІДКИ.....	216

ПОЛОН

<i>Тетяна Мінаєва, Андрій Мінаєв</i> «ПОТЯГНУЛИСЯ ОДИН ЗА ОДНИМ ДНІ... НУДНІ, БЕЗЗМІСТОВНІ, ТАКОЮ МІРОЮ, ЩО МИ З ТРУДНОЦЬМИ РОЗРІЗНЯЛИ ВЧОРА І СЬОГОДНІ»: ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ ПОЛОНЕНИХ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ РОСІЙСЬКОЇ АРМІЇ В ТАБОРАХ АВСТРО-УГОРСЬКОЇ ТА НІМЕЦЬКОЇ РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ.....	243
<i>Ігор Срібняк, Мілана Срібняк</i> КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКИЙ ПРОСТІР ПОЛОНЕНИХ ВОЯКІВ-УКРАЇНЦІВ У ТАБОРІ ФРАЙШТАДТ (АВСТРО-УГОРСЬКА) у 1915–1918 рр.	258
<i>Wiktor Weglewicz</i> POCZĄTKI JENIECTWA UKRAIŃSKIEGO W POLSCE (listopad – grudzień 1918 r.)	270

УКРАЇНСЬКА ЕМІГРАЦІЯ

<i>Яна Мартьянова</i> УКРАИНСКАЯ ЭМИГРАЦИЯ В ЧЕХОСЛОВАКИИ, 1919–1939 гг. (ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЙ ОБЗОР)	279
<i>Василь Яблонський</i> ІДЕОЛОГІЯ ВІДНОВЛЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ УРЯДОМ У ВИГНАННІ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД (1921–1939 рр.)	284
<i>Наталія Сидоренко</i> З КОМПАСОМ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕЇ В ЄВРОПІ	298

ГЕНДЕРНІ СТУДІЇ

<i>Євген Нахлік</i> ФРАНКІВ ПЕРЕКЛАД «АННИ РУСИНКИ».....	307
<i>Оксана Драч</i> СОЦІАЛЬНИЙ ВИМІР ЖІНОЧОЇ ОСВІТИ (КІНЕЦЬ XIX – ПОЧАТОК XX ст.): АСПЕКТ ДОСТУПНОСТІ	313
<i>Світлана Савченко</i> БІОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ У НАУКОВОМУ ДОРОВКУ ОЛЕНИ АПАНОВИЧ.....	325

АНТРОПОЛОГІЯ

<i>Андрій Темченко</i> СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ КОДИ КІСТЯКА ЛЮДИНИ В СЛОВ'ЯНСЬКІЙ МІФОЛОГІЧНІЙ КАРТИНІ СВІТУ	332
<i>Ігор Срібняк</i> ДО ПОЧАТКІВ УКРАЇНСЬКОГО ВІЙСЬКОВОГО РУХУ НОВІТНЬОЇ ДОБИ: СПРОЖУПАННЯ ДІВІЗІЯ (ФРАЙШТАДТ – ВОЛОДИМИР-ВОЛИНСЬКИЙ), лютий – серпень 1918 р.....	341

Wydawnictwo
«Centrum naukowo-wydawniczy im. O.Pritsaka»
(vsesvit963@gmail.com)

prowodzi sprzedaż wysyłkową książek

Ihor Sribniak, *Ukraińska Tuchola* (2017)
<http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/18844>

Ihor Sribniak, *Ukraiński Aleksandrów* (2018)
<http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/24208>

Ihor Sribniak, *Ukraiński Łańcut* (2018)
<http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/24320>

które zostały opublikowane w ramach projektu wydawniczego

«ENCYKLOPEDIA JENIECTWA»

Celem projektu jest rekonstrukcja warunków bytowych,
morale i stanu psychicznego, życia codziennego,
działalności kulturalnej i edukacyjnej oraz politycznej wśród
internowanych żołnierzy ukraińskich w Polsce (1920–1924)

**Człowiek, etnos, naród w historii świata –
procesy państwowotwórcze na obszarze europejskim
(od starożytności po współczesność)**

Monografia zbiorowa

przygotowana z okazji 30-lecia działalności Studium Europy Wschodniej
Uniwersytetu Warszawskiego Warszawa-Paryż, 2020

Z tyłu okładki:

zdjęcie z góry – Hetman Iwan Wyhowski

zdjęcie od dołu – podczas wręczania Nagrody im. Iwana Wyhowskiego 22 maja 2017 r.
(Warszawa, Pałac Kazimierzowski)

ISBN 978-83-652734-0-1

© Copyright by
Międzynarodowe Konsorcjum Naukowo-Edukacyjne im. Luciena Febvra, 2020